

RODOLPHE CALIN – FRANÇOIS-DAVID SEBBAH:**Le vocabulaire de Levinas (Levinasov slovník)**

Ellipses Édition Marketing S.A., 2002, 62 p., ISBN 2-7298-0987-2

Knižka *Levinasov slovník* je zaradená do zbierky slovníkov francúzskeho vydavateľstva Ellipses, ktoré pod taktovkou redaktora Jean-Pierre Zaradera vydáva rozsahovo nevelké slovníky určené na jednoduchšiu orientáciu v rozličných filozofických systémoch. Slovník má za úlohu prezentovať hlavné pojmy, v ktorých sa vyjadruje každá filozofia, podľa abecedného poriadku, vychádzajúc pritom z princípu, že filozofia je zrozumiteľná iba vo vlastnom jazyku, iba vo vlastnom slovníku alebo v spoločnom slovníku, ktorý si osvojila. Priblíženie každého pojmu zahŕňa tri úrovne, ktoré sú v texte označené hviezdičkou (*): základná definícia, zrozumiteľná aj pre začínajúcich študentov; vedecké priblíženie, ktoré sa obracia na tých, ktorí študujú alebo už prešli štátnou skúškou; a nakoniec voľné priblíženie, ktoré pripúšťa aj širšiu interpretáciu, ako napríklad príslušnosť pojmu k určitému myšlienkovému systému.

Tento slovník je *filozofickým* slovníkom venovaným Emmanuelovi Levinasovi. To znamená, že – aj keď v žiadnom prípade nepopiera inšpiráciu judaizmom – vychádza prednostne z textov, ktoré Levinas uvádza explicitne ako filozofické. Zahŕňa všetky základné kategórie, s ktorými Levinas operuje od svojej prvej knihy *De l'existence à l'existant* (1947) až po poslednú *Dieu, la mort et le temps* (1993). Celkovo ide o 39 pozícií: iné (autre), inak ako byť, druhý (autrui), prikázanie, túžba, diachronia, Boh, Prehovor (*Dire*), vyvolenosť, živel, enigma, eros, etika, únik, výraz, tvárou v tvár, únava, plodnosť, ženstvo, synovstvo, ľudské, onosť (*illéité*), (ono) jest (*il y a*), nekonečno, nespavosť, inšpirácia, slasť, spravodlivosť, metafyzika, fenomenológia, blízkosť, zodpovednosť, sväté, citlivosť, oddelenosť, význam, substitúcia, stopa, Tvár.

Už v úvode nás autori slovníka upozorňujú na zásadnú skutočnosť, že „určiť filozofický zmysel Levinasových pojmov nemožno len tak ľahko, najmä keď sa pridriavame myšlienky filozofie ako diskurzu, ktorý mieri k jasnosti a zreteľnosti pojmov zreteľovaných v ráde Pravdy. V tomto bode sa môže zdať Levinasova filozofia vážne narušená“ (s. 3). V podstate sa tým myslia dva problémy, ktoré sú vlastne problémom jedným: Ide o problém interpretácie a problém prekladania, čo znamená, že ide o problém filozofie a filozofovania, oddávna spojený so snom o maximálne transparentnom a univerzálnom jazyku, vylučujúcim každú nepresnosť alebo neporozumenie. Autori slovníka majú pri vysvetľovaní Levinasa ťažkú pozíciu; na jednej strane sa musia snažiť dostať nemožnej požiadavke filozofickej tradície, ktorá nakazuje filozofické pojmy plne vysvetliť či interpretovať; na druhej strane však dobre vedia, že dostať takejto požiadavke sa v prípade Levinasa rovná takmer zrade. Stačí pripomenúť známe *traduire, c'est trahir*. Otázka vysvetľovania je tu vlastne otázkou prekladania alebo interpretácie – translácie, keď sa snažíme preniesť jeden význam z jedného kontextu do druhého alebo z jednej roviny zovšeobecnenia do druhej.

Slovník, ktorý je vytváraný s vedomím jeho nemožnosti (ako na to nenápadne poukazuje citácia, v ktorej stoja proti sebe dva výroky: „Najmä ak sa pridriavame myšlienky filozofie ako diskurzu, ktorý mieri k jasnosti a zrozumiteľnosti“ a „V tomto bode sa môže zdať Levinasova filozofia vážne narušená“) však tým, že pokladá Levinasove myslenie za filozofiu, ktorá nie je filozofiou v tradičnom zmysle slova, otvára zaujímavý problém, keď sa otázka slovníka – prekladania (významu) – odrazu stáva otázkou pôvodu samotnej filozofie, ktorá sama – napriek početným historickým pokusom – slovníkovej definícii nepodlieha. Keby sme sa mali rozhodnúť, na

ktorú stranu by sme sa priklonili? Prvou možnosťou by bol, povedzme, predpoklad alebo téza interpretovateľnosti, preložiteľnosti myšlienky, slova alebo textu, teda téza o možnosti zmysluplne komunikovať, vymieňať si medzi sebou myšlienky, porozumieť druhému v rámci už existujúcich gramatických kritérií, teda pohyb na úrovni starej aristotelovskej hypotézy o tom, že všetci ľudia majú rovnaké idey napriek rozličnosti jazykov, v ktorých sú vyjadrené. Prvá téza by teda znela takto: Filozofia je od svojho počiatku užitočná, lebo nám umožňuje porozumieť skúsenosti, ktorá je u všetkých ľudí podobná, a jej úlohou by malo byť precizovať jazyk a spôsoby dorozumievania na takú úroveň, kde by nebolo o komunikovanom obsahu nijakých pochybností.

Druhá možnosť ponúka niečo šokujúce: Filozofia od svojich počiatkov nie je vôbec užitočná, pretože sa zakladá na skúsenosti, ktorá je mimo jazykových, politických a ekonomických štruktúr, resp. zdrojom filozofie je sama skúsenosť (skúsenosť *iného*) a filozofia je pohybom – ako to krásne vyjadril Foucault – k vonkajšku, teda k tomu, čím myslenie a filozofia nie sú. Prvá z téz predpokladá, že si navzájom môžeme komunikovať rôzne obsahy takpovediac bezproblémovo, druhá hovorí o opaku; ak totiž rozličné jazyky mapujú svet odlišne, bez referenčného bodu k obsahu a ohraničenému významu, tak interpretácia (preklad) je prakticky aj konceptuálne komplikovaná, pretože každá zložka diskurzu (slovo, fráza, veta) nadobúda „svoj“ význam prostredníctvom referencie na konfiguráciu možných vzťahov, ku ktorým hovoriaci, pisateľ alebo čitateľ jednoducho nemajú prístup. Interpretácia je tak automaticky aktom sprenevery, privlastnenia.

Podobne je to s Levinasovou filozofiou a jej interpretovaním. Levinas totiž nie je filozof, ktorý snívá metafyzický sen o celkovej preložiteľnosti svojho filozofického textu. Má však potom zmysel takýto text vysvetľovať? Jednou z výhod tohto slovníka je to, že neponúka iba jednu definíciu ani jediný možný uhol nazerania na daný pojem, ale že sa o vysvetlenie snaží na viacerých úrovniach: Na prvej úrovni často pojem stručne zasadzujú do širšieho kontextu filozofie (napríklad vysvetľovanie pojmu „etika“ začína nasledovne: „Pre Levinasa etika predovšetkým nepredstavuje iba jednu z vetiev filozofie, nie je pomenovaním filozofickej disciplíny. «Etika» slúži ako pomenovanie rozhodujúcej a tajomnej skúsenosti celej západnej filozofie ako spontánneho egoizmu. Ja; etikou nazývame túto problematizáciu mojej spontánnosti v prítomnosti Druhého“ (s. 11).

Vysvetľovanie na druhom stupni približuje pojem vedeckejším spôsobom a zužuje sa na oblasť Levinasovho diela, osciluje predovšetkým medzi základnými Levinasovými dielami *Totalité et l'infini* (*Totalita a nekonečno*, 1961) a *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (*Inak ako byť alebo za hranicami bytnosti*, 1974). Ďalej sme už svedkami interpretačného rozptýlenia, keď si slovník všima aj proces nadobúdania významu pojmu prostredníctvom jeho referencie na iné časti Levinasovho diskurzu, ktoré sa však vyberajú arbitrárne. Je dôležité, že východiskovým dielom tretej roviny vysvetľovania nie je *Totalité et l'infini*, ale *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, o čom svedčia v bohatej miere uvádzané citácie.

Je otázne, či možno (hlavne neskorého) Levinasa vôbec interpretovať inak než s výraznou pomocou citácií (než s jeho *vlastnou* pomocou.), s pomocou jeho diela, teda či vôbec možno o tomto autorovi hovoriť inak než tak, že k nám bude prehovárať on sám. Nebezpečenstvo kontextuálneho odskoku je privysoké. Treba sa predsa za každú cenu držať témy! Avšak interpretujúce myslenie toho, čo nemôže byť prítomnosťou (aby sme čo najstručnejšie zhrnuli Levinasovu tému), čo je „prerušením prítomnosti, fázovým posunom alebo desynchronizáciou každej prítomnosti a čo je dvojznačnou prítomnosťou alebo enigmatickosťou tváre“ (s. 35), si z tohto kontextuálneho odskoku evidentne ťažkú hlavu nerobí. Je totiž „skutočne zložité prisúdiť Levinasovým pojmom zmysel, ktorý by bol jednoznačný. Ďaleko od príčinného reťazca, v ktorom pojmy nasledujú po sebe a podriaďujú sa jedny druhým, nechávajú Levinasove texty koexistovať pojmy bez logickej hierarchizácie. Táto koexistencia pojmov zahrnuje polysémiu zakotvenú negréckou syntaxou, v ktorej pojmy plynú neprerušene, vyjadrujú jedny druhé bez toho, aby sme ich mohli

jasne vymedziť inak ako arbitrárne. V tom spočíva zložitost' autonomizácie hesiel tam, kde text podlieha ustavičnej transmutácii a uchvacovaniu jedných pojmov druhými. Každý pojem žiari jedinečným a absolútne nenahraditeľným spôsobom, má významové hľadisko, ktoré by sa na základe svojej ‚jedinečnosti‘ nemalo nikdy ‚usadiť‘ a znehybniť v tom, čo Levinas pomenúva ako Vypovedané“ (s. 3 – 4).

Práve opozícia Prehovoru (*Dire*) a Vypovedaného (*Dit*) sa v neskorom Levinasovom myslení stáva centrálnou. Čo je Prehovor? „Prehovor predchádza slovné znaky, sémantiku a logickú syntax. Je vystavením toho-istého na iného, je týmto « za-iného »“ (s. 15), čo znamená, že ide o jazyk, ktorý predchádza slová, teda o samotné „znamenanie významu“. Vypovedané znamená naopak to, „čo prislúcha téme, čo sa stabilizuje vďaka logicko-syntaktickej štruktúre“, vďaka čomu sa Prehovor a Vypovedané javia „viac kontradiktorné ako kontrárne; ich vzájomné charakteristiky sa vzájomne vylučujú“ (s. 15). V istom zmysle by sme mohli Vypovedané chápať ako iné meno bytia, pretože je v zásade len pokračovaním všadeprítomnej stabilizácie, substancializácie a esencializácie. Pojem Prehovoru by mal potom označovať akýsi „záblesk nesubstancialného významu“ (s. 15), ktorý prichádza prelomiť zažitú konštrukciu témy, substance, logu alebo bytia. Napríklad Paul Ricœur, ale aj Jean-Luc Marion stavajú túto opozíciu do súvislosti s dvojicou ontológia-etika alebo s ontologickou diferenciou, ktorá sa vyjadruje Vypovedaným, ale ktorú už Prehovor prekonáva a má tak vyjadrovať – alternáciou medzi hovorením a odvolávaním hovoreného – pohyb smerujúci „za“ ontológiu, k jedinečnému, inému.

Je jedinečnosť a jeho možná sedimentácia možná iba ako živosť či plnosť ustáleného významu vo vzťahu k iným, rovnako ustáleným významom, alebo je možná aj inak? Je možné vymedziť jedinečnosť pojmu jeho situovaním podľa – ako to Levinas sám hovorí – „pravidiel hry formálnej logiky“ vo vzťahu k iným „rovnako“ jedinečným pojmom? A nevzpiera sa jedinečnosť *qua* jedinečnosť tomuto násilnému situovaniu, tejto funkcionalizácii systému? Nie je jedinečnosť tým, čo nemá náprotivok, a čomu teda možno porozumieť iba na základe *seba-samého*? Autori slovníka si tieto ťažkosti dobre uvedomujú: „Syntax uchopovania a kladenia do dynamického kontextu zmyslu je podriadená logike vystupňovania, emfázy alebo hyperboly“ (s. 4). Predovšetkým totiž ide „o vyjadrenie ruptúry každého kontextu“, o vyjadrenie „toho, čo je mimo kontext“, toho, „čo prichádza prerušiť rád fenomenality a usporiadania vo svetle Sveta, aký pokračuje v diskurze v gréckom zmysle slova“ (s. 4).

Jedna rovina prvej a druhej definície je vlastne rovina vysvetľovania (v ktorom sa autori pokúšajú pojem situovať plošne alebo schematicky), je v tretej definícii vystriedaná vysvetľovaním, ktoré je viac než interpretáciou; okrem odpovedí totiž ponúka aj otázky. Pritakaním hre s metaforou a hyperbolou ponúka okrem zdania priestoru samotný priestor. Autori slovníka takto tvorivým spôsobom – hoci diktovaným samotnou rytmikou Levinasových textov – čelia výzve otvoriť sa „iným filozofiám“ a snažia sa levinasovsky typickým negréckym a nekarte-ziánskym spôsobom „prechádzať od idey k inému“. Čo znamená, že sa snažia prejsť „k hranici ktorá je prechodom v silnom zmysle; privádzať pojem k bodu, v ktorom sa láme, aby sa potom premenil na to, čo bolo anticipované ako neslýchané“ (s. 4), čím rozširujú priestor možných kontextuálnych rezonancií pojmu – hoci na relatívne malom priestore a hutným spôsobom – na maximum.

Pavol Sucharek

Mgr. Pavol Sucharek, PhD.
Inštitút filozofie a etiky PU
ul. 17. novembra č. 1
080 01 Prešov, SR
e-mail: pavol.sucharek@gmail.com